

Dávidházi Péter

ŐSEINKET FELHOZÁD

Hajdani nyelvtanórák emlékfoslányai szerint az *őseinket* többes szám első személy, tárgy eset, birtokviszonya meg, úgy bífláztuk, több birtokos, több birtok. Egy régen zsigereinkbe ivódott, magunkra eszmélésünk óta meghatározó vers szavának további iskolás boncolgatását ezzel el is hárihatnánk. Hiszen, mondhatnánk, már ennyi is méltatlan a fenséges szöveghez, amelyet előbb ismertünk meg, mint a nyelvtan elemző fogalomkészletét, s hallatán sosem zavart a megfejtetlen többértelműség finom homálya, mely az elosztatás kísérletének mindmáig ellenáll. Vagy talán féltünk volna, s ezért nem akartuk, igazán meg se próbáltuk elosztatni? Pedig ha több birtok, azaz több ő, ott lappang a következő kérdés: egy-egy birtok tartozik-e minden egyes birtokoshoz, vagy az összes birtok, tehát vajon mindegyikünk egy-egy vér szerinti őseből állt össze az *őseink* többes számmá, s így egyikünknek sem mindenki az őse közülük, vagy netán átvitt értelemben véve a szót, mindegyikük szellemi őse mindegyikünknek? (A kettő között volna, de nem félúton, az őseket egyetlen nagy vérségi közösségnek felfogó értelmezés, miszerint lehetséges, hogy bármelyikük leszármazottjának ők mindannyian vér szerinti ősei voltak.) Még nem látszik, de a kérdés logikája sejteni engedi, hogy a választásnak, ha rákényszerülnénk, nagy volna a tétje. A birtokos személyraggal ellátott szóról ugyanis azt tanultuk, hogy megnevezi a birtokot, s rag által utal a birtokosra, esetünkben az *őseinket* ragja által arra, hogy a *mi* őseinket, vagyis egy közösségre, amelybe a beszélő alany is beletartozik. Aki egykor leírta, e közösség nevében szólalt meg, aki elolvassa vagy utánamondja, annak a nyelvtan elemi szabályát követve egy közösségbe kell lélekben, de legalábbis képzeletben behelyezkednie. Csakhogy az *őseinket* minden egyes jelentésében más és más összetételű *mire* fog utalni, a közösségbe tartozás másféle kritériumával. Ettől függ majd, kik tekinthetik joggal magukat a többes szám első személybe foglalt közösség tagjainak, vagyis kiket illet meg a szöveg magukra vonatkoztatásának joga. Itt már zavarbaejtően ismerős a kérdés: azokat-e csupán, akiknek vér szerinti őse ott volt *őseink* között (hasonlóképpen a közbülső értelmezés szerint: azokat és csakis azokat, akik az őse nagy vérségi közösségének leszármazottjai), vagy mindazokat, akik átvitt értelemben őseiket tisztelik az így megnevezettek mindegyikében? S az utóbbiakat vajon eleve mindig jogosan, vagy az ő beletartozásuknak is lehet valami, nem vérségi, de nem kevésbé fontos, talán erkölcsi feltétele? Ha és amíg mást nem tudunk meg tehát a *mi* jelentéstartományáról, *kiknek* a birtokosi közösséget határolja körül, foglalja össze, sőt teremti meg a látszatra igénytelen birtokos személyrag szinte észrevétlen, de sorsdöntő utalása? S vajon ugyanúgy értette-e ezt, aki egykor leírta, mint akik azóta olvasták, s hányféleképpen fogják föl, akik ma éneklük?

„*Őseinket felhozád / Kárpát szent bércére, / Általad nyert szép hazát / Bendegúznak vére.*”

Megkaristol a gondolat, hogy aki e sorokat 1823-ban leírta, a maga őseire akár betű szerint is érthette őket: meg volt győződve róla, s a mai kutatások szerint is minden bizonnyal jogosan,¹ hogy az ő felmenői csakugyan ott voltak a honfoglalásnál. A reformkorban még feltétlen tekintélyként elfogadott Anonymus tanúsítja, hogy a Kölcs

nemzetség Ond vezértől ered;² e származást örökölte meg a költő utód KÖLCSEY című eposztörredékében. „*Óseim [...] / Kölcsey nemzetség, Ete hű maradéka, kit egykor / Don hullámi körül, a Hét magyar egyike, hős Ond, / Lángölelés zálogja gyanánt neje karjairól vón.*” Bár egy kortársi emlékezés szerint azt mondta családjának, hogy ebben a művében „nemzetsége¹ régi embereinek egy *catastropháját* szándékozik megénekelni”,³ a témául választott tragikus esemény nem borithatta volna árnyékba, amit a költő példázni készült vele: a tervezett eposz elején felvillantott „*kard s ősi dicsőség*” fényes örökségét. Önéletrajzi levélében is említette, hogy nemzetségük „*már emberemlékezetétől fogva Szatmár megyében törzsökösnek tartatott*”, levéltárunkban „*vagynak levelek fel a 13-dik századig*”, sőt javaikat „*ex prima occupatione et divisione*”, az első foglalás és felosztás jussán bírták.⁴ Fontos történelmi körülményként tartotta számon, nyilván személyes okból is, hogy a honfoglaló a közös vezérrel osztozkodva, de nem tőle kapták birtokaikat. „*E vezértől azonban adományt [...] nem vehettek; mert az maga sem bírt még tartományt; de alku szerint köték ki magoknak, hogy a földön, melyet majd elfoglalnak, közösen lesznek osztozandók. [...] Meghódított az ország, s miután a státus szükségére megkívántató javak kiszakasztattak, a többi részeken a nép 130 nemzetségei megosztóznak, az Árpád, mint fejedelmi nemzetség is a magáét kinyerve.*”⁵ Vagyis Árpád nemzetsége ugyanúgy *ex prima divisione* kapta földjét; Kölcsey tehát úgy tudta, senki emberfiának nem lehetett több vagy régibb jogcíme itteni birtokára, mint az ő családjának. Bár úgy emlékezett, az iskolában tanult római és görög történetek nyomán vettetett belé „*a patriotizmus magva*”, amely „*legelőbb a nyelv iránti szerelemben kezdett fakadni*”,⁶ ősi származásának tudata szerinte erősen rányomta bélyegét fejlődő hazaszeretetére. „*Ez a nemzetségi régiség el nem korcsosult ivadéokban arisztokráciai büszkeséget is ugyan, de szeretetet is táplál a hon, a nemzet és nemzetség iránt. A költőben az arisztokráciai büszkeség talán nincs, de nemzeti büszkeség (mely szabadság és constitutiókból folyó önérzésből jön) igen sok; s ez a hon és nemzet iránti szeretettel egybe igen természetes olvad.*”⁷ Hogy lélektanilag miért s miként olvadnak össze, arra rávilágít ugyanebben az évben (1833) megjelent MAGYAR című kisesszéjének hasonló hangvétellű nyitánya: „*A föld, melyen sátorát felütötte a magyar, őseinek vérével szerzett föld vala. Kedves tehát; mert drágán vásároltatott.*”⁸ Itt az egyes szám harmadik személy őt magát is jelenti, s lélektani általánosítása személyes élményből ered: az első sátorverők leszármazottjaként azért is szerette annyira hazáját, mert ősei vérükkel fizettek érte.

Óshonos családfájából mégsem következik, hogy a költőnek első próbálgatásaitól könnyen ment volna a magyarság nevében megszólalnia; sőt mintha a magánemberként örökül kapott és büszkén vállalt történelmi azonossággal (paradox, de nagyon is érthető módon) előbb fokról fokra kellett volna költőként azonosulnia, mintegy birtokba vennie birtokát, elsajátítania a sajátját, hogy eljuthasson a HYMNUS-ig. Versei közül, mint kimutatták, ebben az egyben fordulnak elő, vagy legalábbis először ebben, „nemzeti többes számok” („*Óseinket*”, „*Értünk*”, „*Zászlónk*”, „*bűneink*”, „*hadunk*”, „*Árvánk*”), míg másutt a megszólaló egyedül áll, szemben a többiekkel.⁹ (Lényegében elfogadhatjuk ezt, noha már az 1811-ben írt ANDALGÁSOK-ban felbukkan nála a „*vérző honunk*”, a „*hangjainkat*” és „*lángjainkat*” s a közösség nevében fohászzkodó „*Kérjük*”.) Vér szerinti őseinek közösségével költőként csak hosszas vívódás árán tudott egyé válni, s a versbeli azonosulás folyamatát nem pusztán a romantikus költői különállás hátráltatta. Magánlevélben korán (1813) megvallotta: ha lelke választhatott volna, mielőtt „*ide plántáltatott*”, bizonyosan máshová születik, bár utólag királyokéval sem cserélné el a neki elrendelt sorsot.¹⁰ Életművének egy kiváló ismerője szerint a költő belső útja a RÁKOS NIMFÁJÁHOZ után a RÁKÓCZI HAJH-on át vezet a HYMNUS-ig, a középső

még „elkülönültségből” eredően utópikus, s ahhoz, hogy „ez felengedjen, s teljes érzelmi azonosulás következék be a történeti magyarsággal [...] Kölcsey válságkorszaka egy egész rétegének kell újra mozgásba jönnie, megelevenednie minden tanulságával”.¹¹ Valószínű, hogy mindez inkább a költői megszólalás módjára igaz, mintsem a belső azonosulás átmeneti hiányát jelezné; a RÁKÓCZI HAJH (1817) egy sorát maga a költő annak példajaként idézi később (1833), hogy magyarságához a közösséget ostorozva is ragaszkodott. „Hazámat, nemzetemet mindég lángolva szerettem; magyar lenni büszkeségem volt, s lesz örökre. Még akkor is, midőn e nemzet ellen kinosan panaszkodom. Emlékezzél: Oltárunk áll és nem füstölög stb. S hol a hőskorban az emlékek nemlétét, s nem tisztelését, a nemzet szemére hányom.”¹² Az elődök szigorú megítélése valamennyire eltávolítja ugyan közössége múltjától, legalábbis a feltétlen és kritikátlan elfogadásához képest, de a meghasonlások árán kiküzdött hűség csak annál értékesebb. Bármennyire ott érezhette saját őseit a honfoglalók között, sokat kellett gyötrődnie, amíg le tudta írni, hogy „Őseinket felhozád / Kárpát szent bérére”, s az okmányok igazolta sorsközösség tudatos újraválasztásával sajátjaként tudott vállalni a múltból jót s rosszat egyaránt, a számvetés felelősségével együtt: „Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben”. S ezzel még mindig nem zárult le sem az azonosulás, sem a számvetés belső drámája; folytatódnak például a MOHÁCS című esszé (1826) tépelődésében, mely végül a haza odaadó szolgálatára ösztökél, de előbb a magyar múlt szűkösségét fájlatja más nemzetek grandiózus örökségéhez képest, sőt ebben az összefüggésben a honfoglalás is óhatatlanul kiábrándítóbb megvilágításba kerül, mint amikor Isten nagyságát volt hivatva dicsérni a HYMNUS-ban. „És az a honi régiség! Parányi fészkek a sziklabércen, apró harcok a sík mezőn, változékony apák, emléktelen kor, szalmafedelű várakok [...] s mindezekhez a szalma város oly jól illett, mint bőrrel fedett sátor a tehéncsordák mellé, miket párducus Árpád és üstökös leventéi e téjjel és mézzel folyó szent földre szerencsésen hajtottanak.”¹³ De ugyanez évben jelent meg a NEMZETI HAGYOMÁNYOK, mely a hazai múlt emlékhelyeinek vétkes elhanyagolásával vádolja kortársait, s visszautasítja a feltételezést, miszerint a honfoglaló magyarok költőietlen vagy könnyűvérű népség lettek volna. „Eleinkről van szó, kik erős ifjúságban régibb lakjaikból e földre vándoroltanak, s így [...] a virágzó hőskornak vagy kezdői vagy folytatói valának [...]”¹⁴ Minden jel arra mutat, hogy az őshonos Kölcseynek újra meg újra meg kellett küzdenie történelmi azonosságért.

Mindebből azonban nem dönthetjük el, hogy HYMNUS-át irván a (mi) őseink és a (mi) bűneink mijébe vajon csak azokat értette bele, akik hozzá hasonlóan ősi családfával büszkélkedhettek, vagy később meghonosodott családok gyermekeit is. Hiába tapasztalom naponta a költői szándék nyomozásának elméleti és gyakorlati buktatóit, hiába tárgyaltam kristálytisztán Wittgenstein a szándékhoz igazodásra felszólító tanács („Du musst es so sehen, so ist es gemeint”) szemléleti problémáit,¹⁵ s hiába győzött meg a századközép amerikai Új Kritikája arról, hogy a költő szándéka akkor sem okvetlenül mérvadó egy mű értelmezésekor, ha netán egy önvallomás zárványa megőrizte számunkra: mit nem adnék érte, ha a HYMNUS-ról is fennmaradt volna szerzőjének olyasféle jegyzete, mint például az ugyanabban az évben költött VANITATUM VANITAS-ról! Noha a vers mai értelmezéseit valóban nem határozhatná meg, azért alkotáslektani vagy mentalitástörténeti átvilágításához és utólagos jelentésváltozásainak nyomozásához egyaránt hasznát vehetnénk. Csakhogy szerzői kommentár nem maradt fenn róla, a költemény szövegében pedig bonyolult áttételek kifürkészhetetlen labirintusán kellene visszalábolnunk az egykori szándékhoz. Versbéli állításnak mindig

elve más az alanya, és feltételesebb a létezési módja, mint versen kívülnek; itt ráadásul már az alcím szerepversre figyelmeztet, melyben azért sem beszélhet közvetlenül maga a költő, mert a magyar nép zivataros századainak költői-prédikatori helyzetébe képzelte vissza magát. Címe szerint e költemény himnusz akart lenni, azaz egy valaha nagyrészt liturgikus funkciójú műfaj önálló esztétikai célra átlényegített, de kultikus létközegéből teljesen ki nem szakadt irodalmi változata, amelyben a kifejezett érzelmet motiváló egyéni életkörülmények lényegtelené válnak Isten dicsőítésének közösségi aktusához képest. Végül: e szövegből Erkel megzenésítésében nemzeti himnusz lett, régóta ekként használjuk, s mára mintha egymást követő generációk számtalan egyede szólalna meg benne, kórusokkal elnyelve a reformkori költő hangját.

Ha a vers logikájából próbálunk visszakövetkeztetni a költőre, nem kevésbé bizonytalan műveltre vállalkozunk, mintha a fordítottját kísérelnénk meg; a HYMNUS és költője esetében ily módon kétféle, egymással szinte ellentétes magatartást tételeznénk azonosnak. A költőről ugyanis tudjuk, hogy milyen szeretettel buzdította egy-egy később meghonosodott családból jött pályakezdő íróársát, s nincs nyoma annak, hogy bármikor ki akarta volna tagadni őket a magyarságból. Ha viszont szigorúan a vers logikájára szorítkozunk, akkor az „*Isten, áldd meg a Magyar*” tárgya, „*e nép*”, a magyarság nemigen jelölhet másokat, mint az „*őseink*” többes szám első személyű birtokosait, vagyis a „*mi*” itt azokat foglalja magában, akiknek felmenői a honfoglalók közt jöttek át Kárpát bércein, „*Bendegúznak vére*” (értsd: rokonsága, ivadékai) és „*Árpád hős magzatjai*” közé tartoztak. A versmondatok alanyainak grammatikai rendje ellentmond annak az értelmezésnek, mely szerint Kölcsey itt úgy akarná megszabadítani a magyarságot a „kollektív büntudattól”, hogy azt bizonyítja: a bünt nem az a közösség követte el, amelyik megbűnhődött érte, s hogy a vers ezért kétféle nemzetfogalmat különböztet meg, nyelvtanilag is elválasztva a keretversszakok egyes szám harmadik személyű magyar *népét*, amely múlt és a jövőendő letéteményese, a történelmi szemle többes szám első személyű nemesi *nemzetétől* („*Bendegúznak vére*”, „*Árpád hős magzatjai*”), mely csupán a múlté.¹⁶ Elemi szinten sem igaz, hogy a történelmi szemlében például éppen a „*Bendegúznak vére*” vagy az „*Árpád hős magzatjai*” többes szám első személyűek volnának, holott az „*őseink*” közvetlenül rájuk vonatkozik. A versben mindvégig egyetlen történelmi közösségről van szó, s az erre utaló alanyok ilyen nyelvtani váltogatása a reformkori hazafias költészet szívesen használt retorikai eszköze, melyet kisebb költők is megtanultak, lásd például a fiatal Schedel MDCCCXXIII című versében „*a magyar*”, illetve „*Budánk*” alakokat. Alkotáslélektani magyarázat is kínálkozik a vers népet is felölelő, mégis a nemesi nemzet mintájára elképzelt törzsökös közösségfogalmára: a költő saját őshonosságának öntudatlan gondolati beidegződésére vall, hogy szándéka szerint valószínűleg a törzsökös magyarság nevében írta HYMNUS-át. Ami, ha így volt is, nem akadályozhatta meg, hogy a versben akár betű szerinti nek szánt jelentés ne váljék azonnal vagy előbb-utóbb metaforikussá, s vele a vér szerinti genealógia szimbolikussá. Ha a nem törzsökös olvasó bele akarta képzelni magát a vers kínálta többes szám első személybe, akkor ehhez az „*őseinket*” szó jelentését föltehetően át kellett értelmeznie testi származásból lelkivé; eközben persze az ilyen olvasó a magyarság egykori bűneinek felelősségét is magára vállalta. (Amennyire egyáltalán tudatosan, annyira alighanem *szívesen*; nem hiszem ugyanis, hogy „*Személyiség-lélektani szempontból [...] szükség szerű, hogy az azonosulás tárgyául választott közösség büntelen legyen*”, s hogy akár a nemzetével azonosulni vágyó Kölcsey számára a HYMNUS-ban ezért lett volna oly fontos a büntelenség bizonyítása.)¹⁷

Nagy verse megírásakor Kölcsey beszédhelyzetének lélektana mindenesetre egészen más lehetett, mint a magunkfajta kései olvasóé, aki a gyerekkorában megtanult szöveg hallatán felnőtként már tudja, ha nem éreztetik is vele, hogy ősei, hát bizony, nem voltak ott a honfoglalók között. Az ilyen olvasó tudatfejlődésében e szöveg korai, szinte öneszmélés előtti elsajátítása a szimbolikus azonosulás áhíthatos pillanata volt, az elolvasásban, meghallgatásban és utánamondásban tudatformáló aktus zajlott le, befogadtatási rítus: a többes szám első személybe belehelyezkedve, azt magunkra értve, őseinkre vonatkoztatva, s ezáltal egy szimbolikus genealógiában részesedve mintegy beléphettünk, ki-ki vérmérséklete szerint (én elfogódottan), az őshonosság szentélyébe. Mivel nagyrészt még öneszmélésünk előtt történt a dolog, hasonlót élhetett át az is, akinek e befogadtatásra származása miatt nem volt annyira szüksége, például Illyés Gyula, aki hatéves korában betéve tudta s nagy odaadással énekelte a még fel nem fogott szöveget. („*Tudtam, mielőtt értettem, akár a gyónási imádságot, akár a kisorsoló gyermekverseket. Mielőtt erős hevéből egy szikrányit átadott volna, én bizalommal előre szívem minden hevét beleöntöttem. Valahányszor első betűjét kimondtam, villanyos ütést éreztem, tekintetemet rögtön a mennyezetre emeltem, úgy énekeltem, dagadó nyakkal. Ez nem vált hasznára, hisz akármielyen szöveget épp így énekeltem volna.*”)¹⁸ Hogy a szöveg megtanulásának különféle funkciói lehettek, az csak egy későbbi tudatállapotból visszatekintve tárul föl, sőt az eltéréseket részben alighanem utólag konstruáljuk. *Akkor a szöveg inkább eltüntette a különbségeket, s összeforrasztotta megtanulóit.* „*Óseinket felhozád*”, ismételtük szavait, vagyis a *mi* őseinket, tehát nyilván mindegyikünkéit. Nehéz volna túlbecsülni annak jelentőségét, hogy e kivételes szerepű verset meg kellett tanulni s bármikor könyv nélkül tudni: belülrre került, részünkké, mondhatni vérünkké vált, közös eredetet sugallva, az egy történeti közösségbe tartozás sorsdöntő varázsigéiként. S aztán ezt a korai alapszertartást erősítette meg a HYMNUS-szal mint nemzeti himnusszal való gyerekkori találkozások minden kisebb-nagyobb rítusa: iskolai ünnepélyeken ünneplőbe öltözve, közösségben meghallgatni, vagy a stadionban, válogatott meccsek előtt, szívdobogva egyszerre felállni a tengernyi felnőtellel, a hatalmas kelő hullám részeként, s érdeklődve hallgatni velük a vendégcsapat furcsa himnuszát, majd otthonosan azt a jólismertet (utána többnyire pillanatnyi csönd, mielőtt felmorajlik a „hajrá, magyarok!”), vagy a filmhíradó közben lélegzet-visszafojtva várni olimpiai bajnokunk elérzékenyülését a dobogón, miközben (a riporter szavával) „felkúszik” a zászló, és a sötét termet betölti a magasztos dallam, amelynek szerzőjéről, boldog tudatlanság, még nem olvastuk, hogy ősei szintén nem lehettek ott. Kölcsey aligha sejtette, amikor 1823-ban letisztázott kéziratát évekre félretette, hogy verse leendő funkciójára nézve nemcsak (mint mondani szokás) a nemzet imáját alkotta meg, hanem közvetve egy leendő avatási liturgia szövegét is, s mindannyian az ő HYMNUS-ának fogadott gyermekei leszünk.

Amint a gyerekkor és naiv bizalma elmúlik, a HYMNUS kínálta *mi* azonosuló elfogadásának lélektani problémái közül az erkölcsi illetékesség kérdése erősödik föl, különösen az öngyötresre hajlamos lelkekben, sőt öntudatlanul az erre kevésbé fogékonnyak is küszködnek vele. Ha ugyanis Kölcsey nemzetsége az első foglalás jussán örökölte birtokát, s önéletrajzi levele szerint őshonosságának és ősbirtokosságának érzete táplálta hazaszeretetét, akkor miből táplálkozzon a jövevényé, aki későn érkezett, és nem birtokol, s egyáltalán: ő mivel igazolja (maga vagy, ha kell, mások előtt) idetartozása érzelmi szálainak, belső kötődésének (mennyire hivatlan e szó itt:) *jogosságát*? A

kérdés nem mindig öltött testet, de kísértő szelleme nemzedékeken át fel-felrémlt, s már a HYMNUS megírása idején nehéz volt szabadulni tőle. Schedel Ferenc, aki nem számított emberemlékezet óta „törzsökösnek”, mint Kölcsey nemzetsége Szatmárban, s legfőljebb álnevet keresett bevallottan törzsököset szerzői énje számára,¹⁹ 1825 elején MDCCCXXIII című ódájában (főként annak első változataiban) alighanem némi öntudatlan irigységgel helyezkedik bele a magyar nemes szerepébe, annak önértetes hazaszeretetté ugyanis ősei honszerző és honvédő áldozatának emléke táplálja. „*Van mért szeresse a' magyar a' hazát: / Minden nyomon, bátor hová néz, / Ősei, hősei ott nyugosznak. // Nincs egy arasznyi föld hona' térein / Mellyen magyar vér nem folya ekkorig [...]* / Azért hazája kedvese, mindene; / Azért kevély ő, hogy magyar és nemes; [...]

” Lélektanilag árulkodó megfogalmazás: a törzsökös magyarnak, ősei véráldozata jussán, *van miért szeretnie hazáját*, azaz van oka és jogalapja rá; de akkor hogyan és mivel pótolja ezt, aki Franz Karl Joseph Schedelként látta meg a napvilágot?

Az MDCCCXXIII szövegének fokozatos kialakítása és önkomentárjai magukban is sokat fölfednek e lélektani probléma szövevényeiből, s még többet látni engednek, ha a HYMNUS mellé téve olvassuk őket. (Bár a vers élményadó éve egyúttal a HYMNUS megírásának esztendeje, s a fiatal szerző példaképként tisztelte Kölcseyt, nincs rá adat, sőt kizárható, hogy az MDCCCXXIII írásakor, 1825 elején ismerte volna a HYMNUS-t, s noha publikálásakor, 1831-ben már bizonyíthatóan évek óta ismerte, közvetlen hatásnak még az utolsó kisebb javításokon sincs nyoma.) Esztétikai szempontból talán nem volna sok értelme összevetni a nagy tehetség kiforrott remekművét a hamvába holt költőjelölt zsengéjével, melyről okkal írták, hogy a korabeli (Virág Benedektől tanult) deákos ódaköltészet hangját próbálgatja, és leginkább a stílusutánzó készség sikere jóvoltából emelkedik ki az ifjú poéta terméséből;²⁰ de történelmi szemlélik, egyes motívumaik és nyelvtani sajátosságaik érintkezési pontjai a két szerző eltérő származását ismerve mentalitástörténeti tanulságokkal szolgálnak. Ami a többes szám első személy használatát illeti, a magyarság nevében való megszólalás eszközét, az MDCCCXXIII-ban csak a „*Budánk*” merészkedik idáig, ez azonban egymagában is jelentőségteljes lelet, mert bizonyítható, hogy e névvel Toldy a történelmi városnak nem csupán jelenére akart utalni, hanem múltjára is. A Bajzának levélben elküldött változat saját kezű széljegyzetéből²¹ egyértelműen kiderül, hogy míg Tokajt a Rákóczi-szabadságharc, Budát főként a törökellenes küzdelmek szimbólumának szánta, ugyanis a megfelelő sor mellé odairta: „*Török stb.*” Jóllehet e vers olvasói ma már nem okvetlenül így értelmeznék a szöveget, s ha ismernék sem kellene mérvadónak tekinteniük a költő szándékát, lélektani adatként számunkra itt mégis nélkülözhetetlen, sőt perdöntő bizonyíték ez a magyarázó kommentár, hiszen a „*Budánk*” ilyen önértelmezése (s hozzá az a beszédes tény, hogy éppen és csakis ezt a versét fogja majd *Budai* álnéven publikálni) akaratlanul is jelzi a nemzeti múlttal való azonosulását vagy legalábbis a történelmi azonosulás költészeti nyelvhasználatának és szimbolikájának tudatos átvételét, beleértve a nem többes szám első személyben íródott versrészeket hazafias motívumkészletét. (Pár hónappal korábban egyszer már fontolgatott olyasmit, amiből az identitás szülőhelyre utaló meghatározásának szándékára következtethetünk, szintén kapcsolatban a hazafias áldozat vágyával; lírai antológián dolgozott, Bajzának újságolva, hogy címlapjára mit képzelt: „*Több hazafiak közös munkálkodásaik által; kiadta Pesthegyi [ez annyit tesz mint Budai] Károly [középső keresztnévem].*”)²² Ugyanakkor szembeötlő, hogy ahol e szöveg nyíltan említi a magyarság dicső történelmi tetteit, ott a versbeli alanyról harmadik személyben esik szó, s nem bukkan még föl, mint szer-

zónk későbbi (már Toldyként írott) értekezéseiben fog a középkori magyarok vagy éppen Attila hunjainak emlegetésekor, a vérségi metaforával azonosító „*őseink*”, „*eleink*” vagy „*apáink*”.²³ Az MDCCCXXIII Bajzának küldött szövege sokatmondóan tér el a később publikált változattól: mindkettőben egyes szám harmadik személyben jelenik meg „*a magyar*”, akinek hazaszeretétét az fűti, hogy bárhová tekint, ősei sírját s az ő hős vérükkel öntözött földet látja, de a végső változatban „*hazahív szerelme*” „*nem hiu mámor*”, s „*Azért kevély ő, hogy magyarok' fija*”, a korábbi szerint viszont honszerelme „*nem hiu góg*”, ő maga meg azért kevély, mert „*magyar és nemes*”. Az utóbbi kifejezés ebben a változatban szorosan összefügg a vers címével (itt még: MDCCCXXIII ESZTENDŐBEN), melynek magyarázataul Schedel előrebocsátja: „*(pprie esztendőre de ezt nem lehet így censúra alá adni.) (emlékezz a barsi, nógrádi, szatmári stb. történetekre a katona-újonczok miatt)*”.²⁴ Barátja persze jól tudta, mire céloz: az I. Ferenc elrendelte újoncállítás és felemelt hadiadó teljesítését 1822 őszétől a vármegyei közgyűlések egymás után megtagadták, s ellenállásukat csak 1823 végére sikerült erőszakos módon megtörni. Vagyis itt a költő, aki ekkor még szerzőként sem vette föl a nemesi csengésű Toldy nevet, egy kifejezetten nemesi történelmi múlttal és a megyei ellenállás egy újabb nemesi hősorkorszakával azonosul. A magyar nemes szerepébe képzelve magát, birtokba veszi hazája múltját: verse általi szimbolikus honfoglalással.

Nemcsak egy reformkori barátság lélektanára, hanem a szimbolikus honfoglalás korabeli fogadtatására is jellemző, hogy Bajza *ebben* láthatólag nem talált kivetnivalót. Pedig furcsállhatta volna, hogy barátja itt egyszer csak mintha kilépne magából, s az ő társadalmi nézőpontjába és politikai érzésvilágába helyezkednék bele. Találó megfigyelés, hogy kettejük közül a középnemességbe tartozó Bajza kísérte szenvedélyes figyelemmel az 1820-as évek politikai fordulatait, ő érezte sajátjának a nemzeti jogok védelmében folytatott vármegyei és országgyűlési küzdelmeket, ellenben a hazai német polgárság katolikus rétegéből származó barátját gyermekkorától tiszteletre és hűségre nevelték a Habsburg-ház iránt, apjától II. József, anyjától Mária Terézia érdemeit hallhatta magasztalni, s e rétegtől ugyanúgy idegen volt a rebellis-kurucos szellem, mint az ősi dicsőség nemesi kultusza.²⁵ (Toldy későbbi beszédeiből hosszan idézhetnénk a Habsburg-dinasztia uralkodóinak dicséretét, s még az MDCCCXXIII hazafias pátoszával elítélt alkotmányértő I. Ferencre is úgy emlékszik majd 1847-ben, hogy „*a legjobb király [...] ki, valahányszor ön szíve sugallatát háborítatlanul követheté, csak nemesen, csak királyilag cselekedett*”).²⁶ E hirtelen szerepcserét Bajza nyilván észrevette, de nem tette szóvá, s legföljebb feltűnően mérsékelt lelkesedése mögött lappang valami feszélyezett zavar. Annyi bizonyos, hogy a vers különösebben nem tetszett neki; fanyalogva kommentálta, és némileg kelletlenül veregette meg érte barátja vállát. A küldött darabok mindegyikében örömmel észleli a fejlődést, de a hazafias érzelmektől fűtött poéta számára elég kiábrándító dicséretnek tűnhetett, hogy költeményei nyelvét barátja végre nem találja *magyartalannak* („*Férjfiásabb s valódibb kezdés lenni expressiódban, tárgyaidban; inkább világos, a helyt hogy gondolatidat érthetetlenül elburkolnád magyartalan szókötésekkel s olykor egyes szavakkal is, mint elébb gyakorta tevél*”), s hogy ódája is „*csupán ezen most mondott tekintetben*” vonta magára Bajza figyelmét, „*mert különben nem új, s több poezis nincs benne mint a mennyire kényszeríti az író-t a metrum hogy míve próza ne legyen*”. Ezután sovány vigasz lehetett, hogy ez a vers „*mind emellett is nem elvetni való; sok kiadandó darabjaid közt egykor igen jól el fog veyülni s kedves különféleséget adni; s hiszem hogy olvasóidnak egyike sem fog olly hálátlan hogy ezt szeretni fogná kihagyni*”. S mintha e szűkmarkúan adott elismerésből is visszavenne, amikor végül a (Schedelnél egyéb-

ként ritka) ellenzéki gesztus merészségéről is hűvösen nyilatkozik: „*Nem látom miért ne engedné a Censor sajtó alá, hanemha azért hogy címje 1823-d. év, a mi az olvasót az akkor történetekre könnyen vezetheti.*”²⁷

Mindez lehűthette a költőjelöltet, akinek saját tehetségébe vetett bizalma már úgyis kezdett megrendülni, ám a kommentár nem vonta kétségbe a történelmi magyarsággal való azonosulása jogosságát, sőt a Schedel többi verse közt majd *kedves különféleséget* adó vers említésével Bajza talán hallgatólagosan elfogadta az addigiakhoz képest új szerepválasztást is. Bajza egész reagálása összetett, s érezhető idegenkedése talán nemcsak esztétikai okra vezethető vissza, de az távol áll tőle, hogy kétségbe vonja a szimbolikus műltfogalás illetékességét, mondván, vagy akár sugallván, hogy barátja olyasmire nyúl, ami nem az övé. Még kevésbé jut eszébe neki vagy bármely kortársának úgy fogalmazni, hogy (egy későbbi szerző kedvelt fordulataival élve) őket forgatja ki a múltjukból, vagy tőlük veszi el történelmüket. S bár Toldy nemegyszer megőrjíti a magyar nemességet vagy éppen az arisztokráciát, amiért az nem tanúsít elég buzgóságot hazája iránt, hiába keresnének olyasféle metsző iróniájú visszavágást, bármennyire logikus volna, mint amelyet majd bámulatos történelmi stílusérzékkel Weöres Sándor sugall képzeletbeli költőnőjének, válaszul Toldy elképzelt szemrehányására: „*Tisztelt Őcsém Uram, felrója nekem, / Hogy versimben nincs honleányi tűz, / [...] Ja wohl, Herr Schedel, / Ich bin seit tausend Jahren schon Ungarin, / Darum bin ich nicht mehr so patriotisch, / Wie Sie, Herr Schedel. Magyar századok / Kohójában forrott s ájúlt a vérem, / Hazámat mint természetes leget / Szívom, nem érzem, s róla hallgatok. / De honfiú buzgalmát tisztetem, / Antúl inkább, mert új és feltörő [...]*”²⁸ Kortársai közt akadtak, akik kétszínűnek tartották, Vörösmarty egyszer a szemébe is vágta, hogy köpönyegforgató,²⁹ s 1843-ban egy titkosrendőri jelentés szerint a pozsonyi országgyűlés ellenzéke a cenzori megbízatás elvállalása miatt renegátot látott benne, visszamenőleg kétségbe vonva hazafias érzelmeinek őszinteségét („*der viele Jahre hindurch in der Belletristik den Patrioten spielte*”),³⁰ nincs azonban tudomásunk olyan esetről, amikor neofita és ezért illetéktelen magyarkodással vádolták volna.

Az 1820-as években jól megfigyelhető, milyen őszinte örömmel és önzetlen segítőkészséggel támogatja az akkori irodalom színe-virága, Kazinczy, Kisfaludy Károly, Kölcsey a német eredetű postatiszt fiának magyar szerzővé válását, annak minden nyelvi és rituális megnyilvánulásával, a magyar írói név fölvételeől a történelmi múlt szimbolikus birtokbavételéig. Magyar név használatára régóta és egybehangzón bátorították, Bajza az egyívásúak közvetlenségével („*Örvendek, hogy rá állottál magadnak nevet választani végtére. Mily rég mondtam én ezt?*”),³¹ Kazinczy atyai barát módjára: „*Vedd szíves köszönetemet, édes barátom, hogy mali ominis nevedet elváltoztatád. Régen óhajtottam azt, s tudod, nem szükség mondanom, miért. Kérlek, maradj meg mellette, s nemcsak könyveidben, hanem az életben is.*”³² Kazinczyval levélben ekkor már tegeztek egymást, holott a mester nem fogadta el Kölcsey erre tett kísérletét;³³ s amikor a fiatal írók (Vörösmarty, Bajza, Bártfay, Helmeccy, Stettner) 1830 első napján szertartásosan összetegeződtek, Bajzával üzentek a külföldön utazgató Toldynak, hogy csatlakozzon hozzájuk, s aláírásukkal adtak nyomatékot a közös óhajnak.³⁴ Ugyanígy megerősítő visszajelzésekkel fogadták, hogy az ifjú Schedel magától értetődő természetességgel vette át a történelmi magyarságtudat általuk használt nyelvi kifejezőeszközeit: a többes szám első személyű alanyt és birtokosi ragozását, az elődökre utaló genealógiai metaforákat, a hazafias érület szakrális jelzőkészsét. Mintha egy meghívás elfogadásának örültek volna, s mintha

számítottak volna rá, hogy az olyan formulák, mint „*Őseinket felhozád Kárpát szent bér-cére*”, otthont adó nyelvi teret kínálnak, melybe a többes szám első személyt magukra értő olvasói (íróként is) be fognak költözni, s nemcsak a Kölcseyhez vagy a Kisfaludyakhoz hasonlók, akik a hét vezérig vezették föl családfájukat, hanem a későbbi jövevények leszármazottai is, mint Schedel, aki már ekkor sem érezte kevésbé magyarnak magát, mint amikor majd a magyarság képviselőjében írt irodalomtörténeti munkáiban immár teljes fegyverzetben felvonultatja az új tudományos nagyelbeszélés nemzeti retorikáját.

Bajza láthatólag természetesnek érezte, s rokonszenvező válaszaival vagy lappangó problémák szóra sem méltatásával kezdettől mintegy igazolta barátja magyar öntudatának olyan megnyilvánulásait, mint amikor 1823 őszén Bécsből (anyja, Jozefin Thalherr egykori városából, ahol az ő anyanyelvét beszélték) mint idegen közegből kívánczolt haza. „*Nem sokára elhagyatom ez idegen eget; a lég itten nyom, s én magyar vagyok.*”³⁵ Ilyen önmeghatározásaiban már ekkor is történelmi azonosulás rejlett: bécsi tartózkodása néhány héttel korábban ódai költeményre ihlette (HAZÁMHOZ A' VIDÉKBŐL), melyben a magyar múlt nevezetes helyszíneit és hőseit szenvedélyes átéléssel sajátjaként idézi meg („*Örök álomba fekszik hervadottan / Lászlónk, az édes! vér-telt fűrtivel: / [...] Budánk, Budánk! hazánk hajdanti kénye / A' míg istenként fénylél bérczuden!*”), s utolsó versszakában ugyanilyen történelmi azonosságérzettel borong a régi dicsőség elmúlásán, sőt a hazájában hontalanná lett magyar sorsán.³⁶ Ha szelíden bírálja a magyar kultúrát, akkor azt már ekkoriban sem kívülről teszi, inkább önkritikának szánja; ha élesebben hibáztat, netán elmaradottságot emleget, akkor az közösségi önostorozás, ami neki fáj a legjobban. Ugyanez év végén megírja barátjának, hogy a Kilián könyvesboltban valaki megkérte, ajánljon jó magyar irodalmi műveket. „*Kit nevezzek? [...] Pirultam origimáljaink szűkin.*” Szégyelli, hogy az angol, francia és német literatúrák „*minden képzelhetést*” felülmúló előretörése mögött a magyar „*[r]jettentő*” messze kullog, még szerencse, hogy meg tudott nevezni néhány kiválóságot, s vigasztalásul gondolhat Berzsenyire, ki „*dísze nemzetiünknek*”.³⁷ Számára mindez érzelmileg sokkal több, mint a megelőző korok idegen eredetű hazai lakosainak helyrajzi összetartozáson alapult ún. hungarustudata volt; a magyarsággal való azonosulásának fokmérője, hogy máris mennyire keresetlenül jön tollára az egyént nemzetébe fűző többes szám első személy. „*Mi magyarok közép ösvényt nem tudtunk tartani: vagy vadak könyveink, vagy jelesek de csak magunknak – s a publicumra nézve így csak vadak existálnak, melyek egyszersmind kicsapólag vadak.*”³⁸ Magyarságának kikezddhetetlen tudatában és hazafias, sőt térítői szellemben jelenti be irodalomtörténeti alapműve, a HANDBUCH megszerkesztésének szándékát Kazinczynak, akinek a jelek szerint eszébe sem jut, hogy furcsálkozhatna a megfogalmazáson. „*Németül azért írom, hogy a köztünk élő németeket is serkentsem a magyar literatúra megismerésére, úgy nagyobb házainkat, melyek az egészen magyar könyvet talán nem is olvasnák! s hogy végre a külföldön is terjedjen a magyar literatúra híre.*”³⁹ A köztünk élő németeket: a kifejezés, amely majd az elkészült mű előszavának nyitómondata élén, tehát minden egyebet megelőzve tér vissza („*Jeder unter uns wohnende Deutsche*”),⁴⁰ világosan meghúzza mi és ők határát, s eldöntöttnek mutatja a szerző hovatartozását.

Magabiztos önmeghatározásainak azonban már gyakorisága feltűnhet, s joggal sejt-hetünk mögötte rejtett hiányérzetet; sőt lélektani indítékaira nézvést talán egész munkásságát értelmezhetjük úgy, mint sorozatos kísérleteket az őshonosság hiányának szimbolikusan pótlására, melyekkel szinte önkéntelenül előjátssza a jogcímszerzés későbbi (vagy talán mindenkori) alapváltozatait, a közösségi és egyéni eredetmonda

összeszövésétől a részletes hely- és múltismeret szenvedélyes bizonyításán át az áldozatkész szeretet, szinte a petrarcai szerelem megannyi kifejezéséig. Lélektani szempontból sem véletlen, hogy éppen az ő kezén vált a magyar irodalomtörténet-írás a nemzet szellemi fejlődéstörténetét bemutatni hivatott, reprezentatív nagyelbeszéléssé, mely mintegy tudományos átiratban veszi át az eredetmonda funkcióját az eposztól: neki volt a legnagyobb szüksége rá, hogy megírja, s ezzel legyen mibe beszönie a maga személyes eredetmondáját, teljes jogú idetartozásának bizonyítékaként. Azért vagy legalább azért is lett az ő történetében Kazinczy az újabb magyar irodalom korszaknyitója, mert neki magának is a széphalmi írófejedelem volt a szellemi apja. Amikor (1858-ban) az Akadémián javasolja, hogy a következő évben ünnepeljék meg „*az új magyar irodalom megalapítója*” születésének centenáriumát, nemhiába osztja Kazinczy előtti, illetve őutáni korokra a magyar irodalom történetét, hangsúlyozván, hogy az előtte volt szakasz már „*a historiáé lett*”, az őutániból pedig „*csak az él örökifjú életet, mit ő, s az általa nevelt ivadékok alkottak*”, s hogy nincs „*feltűnése óta jelesség irodalmunkban, mely nem tőle vette közvetlenül az avatást*”. A személyes eredetmonda igényét önkéntelenül maga is elárulja, amikor szónoklatában a hallgatóságra és magára értve kimondja, hogy mindannyian Kazinczy „*szellemi gyermekei, utódai*”, majd leleményes retorikával kiemeli saját utódi mivoltát: ha elragadta a hév, tulajdonítsák a kapcsolatnak, mely őt a mesterhez fűzte, s míg él, fűzni fogja.⁴¹ Amikor irodalomtörténeteiben visszatekintve saját fiatalkori teljesítményét méltatja, ugyanerről szól öntudatlan személyes üzenete: nem megkésétt jövevény voltam, hanem az újkor (e második, de érdemi kezdet) szellemi honfoglalóinak egyike. Kritikusai és szövegkiadói tevékenységéről egyes szám harmadik személyben emlékezik meg, félreérthetetlenül utalva úttörő jelentőségére, egyazon mondatba szöve Kazinczyéval. A nagy virágkort (1808-tól 1830-ig) tárgyalva mint „*komoly, tudományos, részre hajlatlan törekvés*” jeleit említi, hogy „*a széptani kritikát szerencsésben Kazinczy, Kölcsey, gr. Teleki József üzték; Toldy Ferenc pedig a bőven beereszkedő elemző ítéletre adott, első, példát Aesthetikai leveleiben*”.⁴² Az állítás igaz, de lélektana az irodalomtörténész rejtett becsvágyáról árulkodik, hiszen a fáziskülönbség itt nyomtalanul eltűnik, s maga a szerző kiemelt helyet kap a fényes névsorban. (Toldyt alighanem boldoggá tette volna, ha hallja Gyulai róla szóló emlékbeszédét, melynek első mondata szerint vele szállt sirba „*utolsó bajnoka azon hős csapatnak, melynek irodalmunk ujjászületését köszönhetjük*”).⁴³ Félelmetes mennyiségű szövegkiadói munkásságának lelki indítékai közt is föltehetőleg ott lappangott a magyar múlt szellemi birtokbavételének és áldozatkész szolgálatának együttes vágya; érdemeiből mit sem vonhat le, ha megfigyeljük: mintha újra meg újra, kielégíthetetlenül bizonyítani szeretne volna, hogy ő menti meg a régi magyar irodalmat a pusztulástól, az egyedül általa válik hozzáférhetővé, sőt az ő fölfedező munkája nyomán kezd létezni.

Bármennyi joggal érezhette a tudós és tudományszervező, aki közben (1847) hivatalosan is fölvette a Toldy nevet, hogy hatalmas erőfeszítései jussán és a formálódó tudományos műfaj ideológiai funkciójához illően vegyíti az új nemzeti nagyelbeszélés értekezői nyelvezetébe (a magyarság nevében megszólaló többes szám első személy mellett) a vérségi leszármazás metaforáit: erre alighanem az ő lelkének is szüksége volt. Nem magyarázhatnánk meg pusztán a műfaj (egyébként is még ekkor formálódó) stíluskivánalmaiból a narrátor közösségi azonosulásának és történelmi felelősségvállalásának olyan átfűtöttségét, mint amellyel Toldy használja (a középkorig, egész a honfoglalásig visszanyúlóan) a genealógia szókincsét. Amikor 1865-ben ünnepi beszédet mondott az Akadémián, a nagy diszterem felavatásának alkalmához illő témáról, A MAGYAR IRODALOM BEFOLYÁSÁRÓL A NEMZET ÉLETÉRE, A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL

FOGVA, a kalandozások korát taglalván „*őseink*” birodalomszervező érzékét dicsérte, az Árpád lakomáit élénkítő dalnokokat „*őseink*” nyomán hegedősöknek nevezte, Attila népére mint „*eleinkre*” hivatkozott, és sajnálta, hogy a honfoglalás utáni első nyolc évszázad szájhagyományát „*apáink*” nem jegyezték fel. Beszédének retorikája és grammatikája ekkor már a legkényesebb pontokon is rezzenéstelenül átsegíti. Amikor össze akar foglalni egy öt esetleg származásában is érintő művelődéstörténeti adathalmazt, miszerint a XVIII. század iparosodó városaiban „*számos idegen tisztviselők és mívések leteleplésével, a német szó hatalmazott el*”, a Bécsbe húzódó főnemesség elfelejtette ősi nyelvét, a középneemességnél a latin a vármegyei és országgyűlési tanácskozásokról benyomult a társas életbe is, s a század közepére „*nyelvünk*” a kunyhókba szorult vissza, akkor mindezek közös tanulságát abban látja, hogy nem Mária Terézia vette el nyelvünket, hanem „*magunk hagytuk el azt*”.⁴⁴ (Magunk, azaz *mi* magunk, tehát *mi*, magyar fő- és köznemesek...) A közösségi önkritikát a reformkor nemzeti pátoszával, a HYMNUS történelemlátomásának bevillantásával (a török uralom a magyarok „*ön bűnei, a meghasonlás és erkölcsi sűlyedése díjául*” jött el) s a SZÓZAT hangjainak áthallatásával („*Árpád ezer éves birodalma végre is meg nem törve áll*”) gyakorolja, mintegy személyes történelmi felelősséget vállalva a régmúlt mulasztásaiért is, ám éppen az önkritika gesztusával szerez jogcímet, illetékességet és erkölcsi alapot a bírálat szigorához.

A magyar múlt szimbolikus birtokbavétele, amit Toldy még Schedelként a HYMNUS születésével egy időben elkezdett, majd nagyívű pályafutása során hatalmas tudományteremtő erőfeszítéssel kiteljesített, nemzedékről nemzedékre azóta is lezajlik, az erkölcsi jogcím megszerzésének lelkiismereti vívódásaival, irodalmi vagy tudományos műfajok nyelvi szertartásaihoz folyamodva, s bizony nem mindig olyan bátorító társadalmi környezetben, mint amilyen egykor idősb Franz Schedel fiának jutott. Kölcsey és Toldy esetei példázzák, hogy az őshonos származású magyarnak, ha erkölcsi érzékenysége Kölcseyéhez fogható, nem kevésbé (legfőljobb más okból) nehéz átvenni közösségi múltja örökségét, s azzal „*kezdeni valamit*”,⁴⁵ mint később jött társának. Valami történelem előtti, különbségeket még nem ismerő közös nincstelenség szemszögéből visszapillantva szép egyformaságot látunk az elmúlt két évszázad magyar írástudóinak őskereső szellemi honfoglalásaiban, s igazolásukat többé nem levéltárakban kutatjuk. Egy végső perspektíva időtlen enyészpontjából, talán ahogy az Úr figyelmezteti Mózes népét szerzéseik átmeneti érvényére: „*mert enyém a föld; csak jövevények és zsellérek vagytok ti nálam*” (MÓZES III. 25:23), eltűnik minden birtokjogi különbség mint hivatkozási alap. Innen nézve mindenki jövevény, s költői gesztus aligha lehet érvényesebb, mint Arany János részvételi figyelme a BUDA HALÁLA XI. énekében, amikor narrátorával a hun dicsőséget zengve is észrevéti, hogy „*Föld nyomorú népét, az idegen fajtát, / Ostorral azonban építeni hajták*”.⁴⁶ S innen nézve a személyes eredetmondákat legfőljobb erkölcsi megszenvedettségük hitelesítheti, okmányi fedezetüktől függetlenül, akár szépirodalmi, akár tudományos műfajban kerülnek elének.

Ezért mindegy, hogy az OND VEZÉR UNOKÁJÁ-t (1908 végén) író Ady, régi nemesi család sarja, nem tudta volna Anonymusra hivatkozva igazolni, hogy az ő nemzetsége is Ond vezértől származik, mint a Kölcseyé, s nem lényeges, hogy csak öccse naiv nyelvszkezdését átvéve eredeztette nevüket az Ondból:⁴⁷ aki a versben megszólal, annak ugyanúgy szembe kell néznie „*vad Ond vezérrel*”, elhűlve „*ős színe láttán*”, s ugyanúgy megszenvednie az elidegenülés érzését, mintha a szerző csakugyan Ond nemzetségéből jött volna. „*Tőle jövök és idegen / Az én őszám, fajtám, királyom. // Ilyen bánat-folt nincs*

fölvarrva / E kerek földön senkire, / Csak a fajából kinőtt magyarra.” S az sem csak életrajzi én és versbeli alany mindenkori különbsége miatt mindegy, hogy Ady ősei csakugyan a honfoglalókkal, „*Verecke híres útján*” jöttek-e a hazába, vagy az ÚJ VERSEK (1906) nyitódarabjában a költőnek erre merőben költői metaforaként volt szüksége: mint (utalásokká tömörített) eredetmondának mindenképp erkölcsi érvényt szerez a félreismerhetetlen elszántság, amellyel valaki itt Vazul kinjait emlékezetbe idézve s egy történelmi szerep tragikus fényében akar szembenézni sorsával. (Iyen lírai költemények mutatják, hogy nemcsak epikus műfajok válhatnak a *ricoeur-i narratív identitás* kialakításának fiktív kísérleti terepeivé, s hogy fiktív mivoltuk mit sem von le erkölcsi tétjük fontosságából.) S mindegy, hogy A ZSIDÓK TÖRTÉNETE SOPRONBAN írásakor (1896) Pollák Miksa (az író Pap Károly apja) a kazárok törzsére hivatkozva mennyi tudományos joggal szötte be a honfoglalás milleniumi lelkesültségű felidézésébe saját hitsorsosait. „*Ezer esztendő! Lüktetve dobog a szívem, midőn e szavakat leírom és a nagy, fenséges, lélekemelő nemzeti ünnepre gondolok! Valami csudás zsongás vonul a kebelbe és megrezegteti a szívnek húrjait. A lélek egy hatalmas szárnyacsapással magas régiókba emelkedik és elméláz az elmúlt időkön, ezer esztendőnek a viszontagságain, melyek e magyar földön átviharozták. [...]* Valószínű – ámbátor ezt teljes hitelességgel bebizonyítani nem lehet – hogy a honfoglalók táborában zsidóhitűek is voltak, a kik együtt jöttek be az országba a honszerző magyarokkal.”⁴⁸ A korabeli hazafiasság nyelvezetét (mint Schedel a reformkorét) használó rabbi érzületét hitelesíti, hogy ezután szorgos munkával elkészítette ARANY JÁNOS ÉS A BIBLIA (1904), valamint TOMPA MIHÁLY ÉS A BIBLIA (1912) című könyveit, máig használható segédeszközöket adva az irodalomtörténészek kezébe. S ha Toldy irodalomtörténész utódait nézzük, a tőle öröklött műfajt nemcsak az használta közösségi (s közvetve egyéni) eredetmondaként, aki elbeszélését a volgai lovas képének megidézésével indította, mint a milleniumra megjelent könyvében (A MAGYAR IRODALOM KISTÜKRE) a magyar lélek irodalmi genealógiáját kereső Beöthy Zsolt, hanem érzelmi indítékait tekintve Riedl Frigyes is, aki olyan gyöngéd beleéléssel írta finom megfigyelésekkel teli monográfiáját Arany Jánosról. Érdemes újraolvasni ezt az 1887-ben megjelent könyvét, mely még akkor is a szellemi őskeresés személyes vágyára engedne következtetni, ha szerzőjét nem rendítette volna meg annyira az egykor Prágából áttelepült apja sorsa, aki magas színvonalú kritikai programja és nyelvészeti kezdeményezései ellenére sem szabadulhatott meg az idegenség bélyegétől, hamarosan elszigetelődött, és alkoholba menekülve tragikusan széthullott.⁴⁹ S persze az egyéni indítékok beláthatatlan gazdagságát elismerve is elgondolkodtató, miért vonzódtak (vonzódnak) annyian, később jöttek, épp az egykor legmagyarabbnak mondott költőhöz...

A szimbolikus hon- és műltfoglalások öngyötrő jogcímszerzési próbálkozásainak költészetben, tudományban vagy bárhol az erkölcsi fedezet adhat értéket: mit vagyunk hajlandók adni, erőnkhez mérve, azért, amit kaptunk. Ha mindent, akkor kiérdemeltük az *itthon* érzetét, s Arany László A HUNOK HARCA című versének (1873) zárósora („*Tied ez a föld még, te vagy itt még itthon*”), bármilyen jogszerű, nem lesz okvetlenül magától értetődőbb, mint Radnóti NEM TUDHATOM-jának merőben lírai érve: „*Itthon vagyok. Ha néha lábamhoz térdepel / egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom*”. Ha mindent, akkor nem felejtettük el Kölcsy példáját, aki a pozsonyi országgyűlés előestéjén magába szállva nem a saját őshonos családfájára gondolt, nem is a honfoglalók osztozkodásából származó birtokaira, hanem a haza egykor Plutarkhoszból tanult eszményére, majd Hunyadi, Szondi, a Zrinyiek végsőkéig elszánt áldozatkészségére, s azért fohász-kodott, hogy ő is megtehesse „*érette*” minden tőle telhetőt.⁵⁰ Ha tudjuk, hogy Kölcsy

szerint mire kötelez, akkor a HYMNUS kínálta többes szám első személyt felnőtt fejjel újra el szabad fogadni, újra magunkra értve egy történelmi közösség tagjává avató liturgiáját, újra otthontelve, régtől ismerőset, nyelvi, földrajzi és szellemi terében. Akkor ugyanis az őshonosság („*őseinket felhozád Kárpát szent bércére*”) pótolható az itt születéssel („*nekem szülőhazám itt e lángoktól ölelt / kis ország*”), a honfoglalóktól örökölt birtoklási jog („*általad nyert szép hazát Bendegúznak vére*”) a gyöngéden aprólékos helyismerettel, melytől a részletek pusztá leltára vallomássá lényegül („*szöcskét, ökröt, tornyot, szelíd tanyát*”), a vérségi genealógia („*Árpád hős magzatjai*”) a szellemi ősközhöz való ragaszkodással („*hol lakott itt Vörösmarty Mihály*”), míg nem az azonosulás a közösség bűneit is vállalva („*hajh de bűneink miatt*”) eljut a többes szám első személyig („*hűz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép*”), s a szószóló védelmet kér közössége számára („*Nyújts feléje védő kart*”, „*Nagy szármadat bírtsd ránk*”), az engesztelő nagy szerepében közbenjárva, igen, mindannyiunk ügyében.

Jegyzetek

1. Csorba Sándor–Nyakas Miklós: A KÖLCSEY-CSALÁD GENEALÓGIÁJA ÉS CÍMERE. Fehérgyarmat, 1993. 7., 85–86., 95.
2. Anonymus: GESTA HUNGARORUM. Ford. és jegyz. Pais Dezső. Bp., 1975.
3. Pap Endre Szalay Lászlónak, 1839. július 7. Kiadta Fried István: KÖLCSEY FERENC ISMERETLEN VERSEI. ADALÉKOK A LÍRIKUS KÖLCSEY JOBB MEGÉRTÉSÉHEZ. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1979. 4. sz. 30.
4. Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, 1833. március 20. KÖLCSEY FERENC ÖSSZES MŰVEI. I–III. Szerk., s. a. r., jegyz. Szauder Józsefné és Szauder József. Bp., 1960. (A továbbiakban: KÖLCSEY 1960.) III. 504–505.
5. Kölcsey Ferenc: A KIR. FISKUS ÖRÖKÖSÖDÉSE ÜGYÉBEN. (Pozsony, 1834. július 26.) KÖLCSEY 1960. II. 126. Vö. Taxner-Tóth Ernő: KÖLCSEY ÉS A MAGYAR VILÁG. Bp., 1992. 17–18.
6. Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, 1833. április 12. KÖLCSEY 1960. III. 537.
7. Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, 1833. március 20. KÖLCSEY 1960. III. 505.
8. Kölcsey Ferenc: MAGYAR. KÖLCSEY 1960. I. 1275.
9. Lukácsy Sándor: KÖLCSEY MOHÁCSA. KÖLCSEY TÁRSASÁG TÁRSASÁGI FÜZETEK I. Szerk. Csorba Sándor. Fehérgyarmat 1988. 59.; Lukácsy Sándor: A HYMNUS KOORDINÁTÁI. *Holmi*, 1990. 8. sz. 928.
10. Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, 1813. november 14. KÖLCSEY 1960. III. 117.
11. Szauder József: KÖLCSEY FERENC: HIMNUSZ. MIÉRT SZÉP? A MAGYAR LÍRA CSOKONAITÓL PETÓFIIG. Szerk. Mezei Márta és Kulin Ferenc. Bp., 1975. 217.
12. Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, 1833. március 20. KÖLCSEY 1960. III. 515.
13. Kölcsey Ferenc: MOHÁCS. KÖLCSEY 1960. I. 1220–1221.
14. Kölcsey Ferenc: NEMZETI HAGYOMÁNYOK. KÖLCSEY 1960. I. 511.
15. Wittgenstein, Ludwig: PHILOSOPHISCHE UNTERSUCHUNGEN. PHILOSOPHICAL INVESTIGATIONS. Ford. Anscombe, G. E. M. Oxford, 1953. 202.
16. Kulin Ferenc: KÖLCSEY SZEMÉLYISÉGÉNEK FEJLŐDÉSE – LÍRÁJATÜKRÉBEN 1808–1823. Kulin Ferenc: KÖZELÍTÉSEK A REFORMKORHOZ. TANULMÁNYOK. Bp., 1986. 98.
17. Uo. 97.
18. Illyés Gyula: MAGYAROK. NAPLÓJEGYZETEK. I–II. Harmadik kiadás. Bp., é. n. II. 333.
19. Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, 1826. március 25. BAJZA JÓZSEF ÉS TOLDY FERENC LEVELEZÉSE. S. a. r. és jegyz. Oltványi Ambrus. Bp., 1969. (A továbbiakban: BAJZA–TOLDY 1969.) 297.
20. Oltványi Ambrus: TOLDY FERENC VILÁGNÉZETE, TÁRSADALMI-POLITIKAI ÁLLÁSFOGLALÁSA ÉS ENNEK ÖSSZEFÜGGÉSE IRODALMI ELVEIVEL 1848-IG. Oltványi Ambrus: A SZELLEM SZENVEDÉLYE. TANULMÁNYOK, CIKKEK, BÍRÁLATOK. Bp., 1994. 19.

21. Toldy Ferenc Bajza Józsefhez, 1825. február 9. *BAJZA–TOLDY* 1969. 190.
22. Toldy Ferenc Bajza Józsefhez, 1824. november 22. *BAJZA–TOLDY* 1969. 179.
23. Vö. Toldy Ferenc: A MAGYAR IRODALOMNAK BEFOLYÁSÁRÓL A NEMZET ÉLETÉRE, A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL FOGVA. Toldy Ferenc: IRODALMI ARCKÉPEK ÉS SZAKASZOK. Bp., 1878. (A továbbiakban: TOLDY 1878.) 115., 126.
24. Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, 1825. február 9. *BAJZA–TOLDY* 1969. 190.
25. Oltványi Ambrus: i. m. 17–19.
26. Toldy Ferenc: EMLÉKBESZÉD A NÁDOR FELETT. Toldy Ferenc: IRODALMI BESZÉDEI. I–II. Bp., 1888. (A továbbiakban: TOLDY 1888) I. 190.
27. Bajza József Toldy Ferencnek, 1825. február 25. *BAJZA–TOLDY* 1969. 196–197.
28. Weöres Sándor: PSYCHÉ. EGY HAJDANI KÖLTŐNŐ ÍRÁSAI. Bp., 1972. 113–114., 274–278.
29. Vörösmarty Mihály Toldy Ferenchez, 1827. április [30]. VÖRÖSMARTY MIHÁLY LEVELEZÉSE. I–II. S. a. r. Brisits Frigyes. Bp., 1965. I. 171.; Eötvös József Szalay Lászlóhoz, 1851. december 31. EÖTVÖS JÓZSEF LEVELEI SZALAY LÁSZLÓHOZ. Kiad., bev., jegyz. Nizsalovszky Endre, s. a. r. Lukácsy Sándor. 1967. 177.; Lauka Gusztáv: A MÚLTRÓL A JELENNEK. EMLÉKJEGYZETEK. Bp. [1879.] 38–41.
30. Tóth András: A PESTI EGYETEMI KÖNYVTÁR A MODERN FEJLŐDÉS ÚTJÁN. (TOLDY FERENC IGAZGATÁSÁNAK ELSŐ ÉVEI 1843–1849). TANULMÁNYOK BUDAPEST MÚLTJÁBÓL. XI. Bp., 1956. 249.
31. Bajza József Toldy Ferenchez, 1826. június 5. *BAJZA–TOLDY* 1969. 313.
32. Kazinczy Ferenc Toldy Ferenchez, 1826. május 23. KAZINCZY FERENC LEVELEZÉSE. I–XXI. Kiad. Váczy János. Bp., 1890–1911. (A továbbiakban: KAZINCZY 1890–1911.) XX. 25.
33. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, 1813. június 25. KAZINCZY 1890–1911. X. 431.
34. Bajza József Toldy Ferenchez, 1830. január 12. *BAJZA–TOLDY* 1969. 485.
35. Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, 1823. október 16. *BAJZA–TOLDY* 1969. 58.
36. Schedel Ferenc: HAZÁMHOZ A' VIDÉKBŐL. (Bécsben, 1823. szeptember 22.) SCHEDEL' ELEGYES VERSEI. 1821TŐL FOGVA. (Kézirat verseskönyve.) MTA Kézirattár. M. Irod. Régi és újabb írók. 8-rét. 6. szám. 8–9. lap. A vers később meg is jelent, S* szignóval. *Aurora*, 1826. 91.
37. Toldy Ferenc Bajza Józsefhez, 1823. december 30. *BAJZA–TOLDY* 1969. 80.
38. Toldy Ferenc Bajza Józsefhez, 1824. április 29. *BAJZA–TOLDY* 1969. 129.
39. Toldy Ferenc Kazinczy Ferenchez, 1826. május 20. KAZINCZY 1890–1911. XX. 20–21.
40. HANDBUCH DER UNGRISCHEN POESIE. In Verbindung mit Julius Fenyéry herausgegeben von Franz Toldy. I–II. Pesth und Wien, 1828. I. Az utólag nyomtatott előszó lapjain oldalszám nincs.
41. Toldy Ferenc: BESZÉD AZ AKADÉMIAHOZ KAZINCZY FERENC MEGDICSŐÍTÉSE TÁRGYÁBAN. TOLDY 1888. II. 171–175.
42. Toldy Ferenc: A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A JELENKORIG RÖVID ELŐADÁSBAN. I–II. Pest, 1872–1873. II. 57.
43. Gyulai Pál: TOLDY FERENCZ. Gyulai Pál: EMLÉKBESZÉDEK. I–II. Bp., 1902. I. 87.
44. Toldy Ferenc: AMAGYAR IRODALOMNAK BEFOLYÁSÁRÓL A NEMZET ÉLETÉRE, A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL FOGVA. TOLDY 1878. 113–134.
45. Kölcsey Ferenc: MOHÁCS. KÖLCSEY 1960. I. 1215–1229.; Szörényi László: „MULTADDAL VALAMIT KEZDENI”. TANULMÁNYOK. Bp., 1989.; vö. Dávidházi Péter: A HÚSÉG MINT HERMENEUTIKAI PROBLÉMA. (SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: „MULTADDAL VALAMIT KEZDENI”). *Literatura*, 1990. 4. sz. 397–404.
46. Vö. Németh G. Béla: KÉRDÉSEK A BUDA HALÁLA KÖRÜL. Németh G. Béla: SZAZADUTÓRÓL – SZAZADELŐRŐL. IRODALOM- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Bp., 1985. 31–34.
47. Ady Lajos: ADY ENDRE. Bp., 1923. 96., 10.
48. Pollák Miksa: A ZSIDÓK TÖRTÉNETE SOPRONBAN A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL MAI NAPIG. [AZ IMIT kiadványai, 6.] Bp., 1896. 7.
49. Vö. Németh G. Béla: AZ IRODALOMTÖRTÉNETI POZITIVIZMUS MAGYAR MINTAMŰVE. (RIEDL FRIGYES ARANY-MONOGRÁFIÁJA.) Uő: LÉTHARC ÉS NEMZETISÉG. IRODALOM- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Bp., 1976. 174–175.
50. Kölcsey Ferenc: ORSZÁGGYŰLÉSI NAPLÓ. (1832. december 13.) KÖLCSEY 1960. II. 344.

(E tanulmány az OTKA támogatásával készülő Kölcsey kritikai kiadás előmunkálatai során jött létre.)